

ԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՌՈՄԱՆԻԻԶՄ

Դ) — Մեր Ռոմանթիզմը գրական տար-
ժուում մը չէ. ամբապէս կազմակերպուած,
պայքարի իր միջոցներով, իր առաջադրու-
թիւնները դրօշներու վրայ փառաւորելով,
ու օժտուած՝ թեկուզ նախնական չափով
մը գրական դպրոց մը արգարացնող մեքե-
նականութեամբ մը (իրմէ վերջ այս գլխա-
ւոր միջոցները կը գտնենք քով քովի, ի-
րապաշտներուն մօտ, ասոնց ստեղծած
շարժումը միատարր յաջողուածքի վերա-
ծող)։ Անիկա գրական պայքարի հանդէս
մըն ալ չեղաւ։ Քանի որ սկիզբ մըն էր և
ոչ թէ գարգացում։ Երբ աչքէ անցնենք,
օտարներու մէջ, գրական շրջափոխութեան
մայր դարձուածքները, կը գտնենք ճիւղի
դէմ հզօր հակադէպութիւն։ Մենք լեզ-
ուական մեր պայքարը շփոթեցինք գրական
պայքարին հետ, ինչպէս շփոթեցինք ըն-
կերային-բարենորոգչական մեր գործօնու-
թիւնը գրական գարթօնքին հետ։ 1850ին
Յուլիան Լախարիաբարը բաղդատեցէք
1880ին Եղիշէ վրդ. Դուրեանի, Մատաթեան
Փարագաշի, Ռ. Պերպէրեանի աշխարհաբա-
րին հետ, ու պիտի համոզուիք որ լեզուա-
կան մեր պայքարն ալ դուրս է գրականին
յղացէն։ Դարձեալ հետազօտեցէք մեր ու-
սանաւորին շրջափոխութիւնը ու պիտի
գտնէք որ անիկա ուղին է և Ընդգրկումը։
Մեր ռոմանթիզմը կ'անգլխտանայ անշուշտ
գրական քննադատութիւն որակուած սնո-
տիքը, բայց կ'իյնայ հոնորարական ձեռնարկ-
ներու (traité de la rhétorique) տպուէ ապ-
րիկութեան։ Վենետիկի տաղաշափութիւ-
նը։ Ու երբ կը խորհնք որ գրականութեան
մը հիմնական երեք սեռերը (վէպ, թատ-
րոն, բանաստեղծութիւն) փորձուած են ա-
րեւմտահայ ճիգին սկզբնական իսկ շրջա-
նէջ, բայց քերթուածէն դուրս միւսներուն
մէջ վրիպած, պարտաւոր կ'ըլլանք լրջա-
նալու։ Մի առարկէք թէ սխալ է գրական
շարժումները վերածել իրենց ծաղրանկար-
ներուն (ու գրական դաւանանք փնտռել

հոն ուր ասոր յագացն իսկ չէ մարմին ա-
ռած), կը նշանակէ անգոյնի վրայ աշխա-
տիլ։ Քանի կը հեռանանք ժթ. դարէն,
այնքան մեր ներսը կը գունաւորուի տրա-
մագրութիւնը հոն իրագործուած արդիւնք-
ները (գրական) աւելի միատարր տարադ-
ներով պիտակեղու։ Իմ նպատակն է իրո-
ղութիւններ առանձնացնել ու արձանագրել
քան թէ վէճ արծարծել։ Տղայամտութիւն է
զուգակշռել Շէլլին ու Դուրեանը, ռոման-
թիզմին գաւթիլին մէջ։ Տաղանդէն զատ
այս տղաքը ամէն բան ունին զիրար հա-
կադրող։ Անոնք իրարու գլխովին հակառ-
նեայ կիսանքեր ապրեցան, ու անոնց ստեղ-
ծագործութիւնը կը լուսաւորուի այդ կեան-
քին շառայովը ոչ թէ անգլխական կամ հայ-
կական ռոմանթիզմներուն մասնայատուկ
նկարագիրներովը։ Դարձեալ տղայամտու-
թիւն՝ Միւսան և Պէշիկթաշլեանը համեմա-
տել իրարու, միշտ ռոմանթիզմին ամպ-
հովանիին տակ, մեկնելով հանդիտութիւն-
ներէն որոնք կան երկու քերթողներուն
մէկէ աւելի քերթուածներու խորը, ներ-
շնչման ու բարեխառնութեան տեսակէ-
տէն։ Դրապէտի մը տաղանդը շատ բան է
անշուշտ, բայց մի մոռնա՛ք՝ գլխովին են-
թակայ միայն կեանքին որ այս անգամ հա-
րիւր հեղ աւելի ընդարձակ իմաստ մըն է։
Առանց առաջիկային դիրքեր չպակեցնան,
որոշ ալ կշիռով, կեանքէն առատագրեալ
ոգիւղ մը, մտքով մը գրուած գիրքեր, օր-
քան ալ մեծ տաղանդով ըլլան պաշտպա-
նուած (Կէօթէի Ֆառաբ օրինակի համար) կը
մեռնին շատ արագ։ Այս նկատողութիւն-
ները կը միջնորդեն իմ դատաստանին երբ
կը փորձուիմ վեճարգիւ մեր ռոմանթիզմը
իր սահմանափակ ճակատագրին, պարագա-
յական փաստին համար։ Դուրեանը, միայն
մեր ըլլալու փառքին սիրոյն բարձրացնել
միջազգային քնարական հանճարներու լու-
սապսակին, հաւատարմ պիտի գար շրջուած
ռոմանթիզմի մը, եթէ երբեք չըլլայի պաշտ-
պանուած, այդ արարքը ընելու աստին, այդ
տղուն քերթուածներուն մէջ պոցայն խոռ-
քէն, յոյզէն, սարսուռէն ու հեշտանքէն
որքան կ'առնեմ այդ ամէնը միջազգային
մեծ ռոմանթիզմներու քերթուածներէն։
Զեւի, խորքի, կշռոյթի, գոյնի և ոգիի
հանգիստութիւնները չեն բաւական, որպէսզի
մեր ռոմանթիզմը բաղդատուի Եւրոպական

մեծատարած, նոյնանուն շարժումին, դատուի այն չափերով զոր քսաներորդ դարու մտածողությունը գործադրեց անոր վրայ, գլխավորաբար գերման գաղտնի մեթոդով, Համբատ։ Միշտ համեմատ։ Կոն եմ երբ մեր ռոմանթիկներին քանի մը իրաւ քերթուած իմ մէջ կը բանան հեռու, տարտամ անուշ ապրումներ, ինչպէս կուգան ինծի ստոնք, օտարներէն։ Ուրեմն կը զգուշանամ մեր արդիւնքները թափելու եւրոպական կազապրներու մէջ։

Ե) — Մեր ռոմանթիկները իրական ապրումի, բարեխառնութիւն հասկայն, առանց գրական ծանրակառոյց վարդապետութիւն մը, շարժում մը ըլլալու։ Միւս կողմէն, աւելի քան սպոյգ է որ անոր գործաւորները չեն հասած անոր լրիւ նուաճութիւն։ Բայց, պակասաւոր այդ ձևերուն ալ տակը, անիկա յաջողութեամբ մըն է, գրեթէ գեղեցկութիւն՝ մէկէ աւելի էջերու վրայ, արձակ թէ ոտանաւոր։ Ասոնց պակասը պիտի նշանակէր պակաս մը Հայ հոգիէն։ Դուրեանէն, Օտեանէն, Մ. Պէշկիպաշևներէն, Ալիշանէն մինք ժառանգած ենք չհինցող էջեր, այսօր ալ մեզ յուզող, որոնք իրենց արժէքը պարտաւոր են ձեռնէն աւելի իրենց ծածկած խորքին։ Այսօր դժուար է մեզի Առ Զեֆէռն Ալիֆաշէ քերթուածը վերապրիլ, ոչ որովհետեւ այդ տէգուը, այլ հոգեխառնութիւնը չունին գոյութիւն, այլ այդ քերթուածին յատակը յօրինող գլոցական շերտութիւնը, խտութիւնը անհետացած են մեզմէ։ Դար մը վերջը։ Մարգարէ մը չեմ։ 1750ին Սայաթ — Նովա կը գրէ

Թեզուդ հազար դարդ ունենամ, ես սրտումըս ահի չիմ ասի.
Իմ հուճիկ հեկիմըն դուն իս, ես էլ ուրիշ չեմ չիմ ասի.
Սայաթ — Նովին ասաց. գալում, ես եմ մահին մահ չիմ ասի՝
Հեկչափ քի՛՜ դուն վրէս լսա մազդ օաղ
սալով աչկիլում։

արտայայտելու համար մերձաւոր հոգեխառնութիւն մը վարի տողերով արտայայտուած վիճակին

«Ըսմանքի եր, մայր, կոյսն այն քան զամենայն ըսմանքիս».

Ձոր ինչ երկիմ եւ բրնձերիւն ունին գարդեր եւ գեղ եւ լոյս,

Յիւր դեմս 'լ ի բիբսն էին ամփոփ, յիս ի նոցունց ցոլանային.

Շրթունքն եւ վարս մեղր ունէին վասըն բոլոր սրբիս վիտաց։

Թըւէր ինձ, մայր, յանդարձական յինէն ի բուս հրաժեշտին,

Դու բարեգո՛ւք, մաղթեցեր գերկինս յղել յիւր զրարքնոց

Գան վամենայն ցարփելին եւ զգոցելին եւ մանկագոյնն,

Ինձ մօր եւ եեռ լինել փոխան, փոխան ամեն ըսփոփանաց

Սիրոյ հրեցակ եւ կարճեցի, մահուան հրեցակ եր նա, մայր իմ»։

(Յեօն Հառաչ)

Մ. ՊԵՇԿԻՊԱՇԵՆ

որ իր կարգին գրեթէ կը կրկնուի սա տողերով

Ի զո՛ւր զրեցին ասզերն ինծի «սէր»,
Եւ ի զո՛ւր ուսոյց բուլբուլն ինձ «սիրել»,
Ի զո՛ւր սրկեց «սէր» ինձ ներշնչեցին,
Եւ զիս նորաթի ցուցուց ջինջ ալին,
Ի զո՛ւր թաւուսներ լրեցին իմ շուրջ,
Գաղտնապան սերեւ շառիկ երբեք չունչ,
Որ չը խըղովին երազըս վսեմ,
Թոյլ տրին որ միտ ըզն երազեմ.
Եւ ի զո՛ւր ծաղկուեց փրփրներ գարեան՝
Միտ խնկարկեցին խոկմանցըս խորան...
Ո՛հ, նոքա ամենք զիս ծաղեր եմ...
Առտուոյ ծաղրն հ օտարսն ալ արդէն...։

(Յրտուեց)

Պ. ԳՈՐԻՍԵԱՆ

կարդացէք ուշադրի։ Պիտի գտնէք որ ժամանակը, պայմանները թեթեւ են կնքաւորելու սա խորքերուն հարազատութիւնը, իրենք իրենց հաշույն։ Այդ խորքը ահա զգացական ռոմանթիկ միւս վկայութիւնն է այս ժողովուրդին շատ մը դարերուն։ Այդ ռոմանթիկ մը, իրենց մարդկութեանցը մէջ չպարզելով հանգրձն ցեղային մեծ, տիրական յատկանիւններ որոնց վրայով ներքի ըլլար ցեղային նկարագիրներու հանգէս մը տեսարանել, վկայութիւն մըն է միշտ, մեղադատուի հոգեղէն բարեխառնութեանց։ Զառածիլ, արդեօք, հաստատ, ուղիղ գիտողութեան պարտքէն որուն Համադրիլը ուզեց միայն հաւատարիմ, երբ այս ամենէն՝ փորձ մը ներուի հոս՝ բարձրանալու ցեղային քանի մը իրաւ, միայն ապրումներու միջին կեդրին, անոնց որոնք ամէն դարու մէջ

իրենց կրկնումներով, մերձաւոր նոյնութեամբ մը իրենք զիրենք կը պարտադրեն մեր մտքին: Ի վերջոյ չկա՞ն ան նկարագիրները որոնց գումարը կը լեցնէ ժողովուրդի մը ոչ միայն ներկան ալլէ կը բացատրէ անոր անցեալը, այսինքն հողովոյթը, երբ, պատմութեան բնմը ձեր ըմբռնողութեան մէջ կը վերածէք ազատ արձակարանի մը ուր մարդերը — ցեղերը ասոնց մասնաւորումները ըլլալով հանդերձ, հոն պարզուող արարքներուն մէջմէկ ըզգեստներ են — երեւոյթ, գործէին, անցնէին ոչ անշուշտ անողոք օրէնքներու սլաքներուն ներքէ (պատմական մաքսիւրիզմ) ալ կեանքին ընդհանուր տեսլովը զոր կը հաստատենք մարդերէն դուրս ուրիշ բնական արքայութեանց ալ վրայ, ձեր պատմութիւնը, ձեր ժողովուրդը պիտի չօրհրէ՞ք տեսնել քանի մը տիրական յատկանիչներու ներքէ: Ասիկա անշուշտ մօտիկն է զառաժուումին, բայց չէ վա՛ն: Ռոմանք՝ մեր համադրական կերպարանքներէն, վերլուծուելով, մեզի պիտի բերէին քիչ շատ գրական կտորներ, նայ հոգիին իրաւ գիծերէն: Ունինք մեր լեզուն, արուեստները, մարմնեղէն կերպարանքը, հոգեկան արժէքներն ու նուազումները: Արեւմտահայ գրականութիւնը կուտա՞յ պատեհութիւն մեր ժողովուրդը քիչ մը աւելի հանգամանաւոր երեսներու տակ տալու, որքան ասիկա չէք արտօնուած գտնելու, մեր իմացական ուրիշ արտայայտութեանց ներսը: Մեր պատմութիւնը մեր ժողովուրդն է անշուշտ: Բայց մեր ո՞ր յատկանիչները կը բացատրուին անով: Արեւելահայ գրականութիւնը հայ ժողովուրդն է անշուշտ: Բայց հայ հոգիին ո՞ր մասնակի երեսները հոն ինկած են սեւեռումի: Ահա հարցեր, յանդուգն, խնդրական, մշտային նոյնիսկ: Կ'ընդունիմ: Բայց աւելի քան իրաւ է որ բացի խմբակէ մը մեր գրողները — միշտ իրաւները, մեծերը — մեր հոգիին վրայ պայծառ պատուհաններ են: Զօհրապ մը, իր ֆրանսայի վիպողի արտաքին յարգանքին տակ, հայ է իր ջերմութեամբը, կրքոտ երեւակայութեամբը, ձեւի հանգիւղիսկ իր փոքրովը, թախծոտ ու պարզ մտայնացումը, կեանքին դէմ կենալու պապեանկան իր իմաստութեամբը, մաշը ընդունելու իր գարծնաւ առնաւակն խաղա-

ղութեամբը: Բացէք մէկիկ մէկիկ այս խտութիւնները: Դուք ունի՞ք ձեր ժողովուրդէն իրաւ վերացումներ (abstraction): Ու ասիկա այսպէս տարօրէն իրաւ՝ Հրանդին, Թելաւտինցիին, Զապէլ Եսայանին, Մեծարեցին, Վարուժանին, Սիւմանթոյին, Արփիարեանին ու իրապաշտ ու արուեստագէտ հանգամանաւոր գրողներուն մեծ մասին համար: Աւագ Թոմասթիքները մեր ժողովուրդին ո՞ր կողմերուն վրայ կ'ընեն պայծառ թելադրանքներ: Այս հարցումներուն պատասխանները վերլուծման ճամբով, զիս պիտի տանէին շատ հեռուները: Անոնք, այդ պատասխանները որպէսզի չըլլային պատահական, պարտաւոր էին պաշտպանուիլ մեր մշակոյթին բոլոր թելադրանքներէն, զիս մղելով այդ մշակոյթին վրայ թերեւ մեկէ աւելի հատորներու: Ոչ ժամաւնակ ոչ ձեռնահասութիւն: Ահա թէ ինչու կը սեղմմա՞ պարունակը իմ նկատողութեանցս, մնալու համար Աւագ Թոմասթիքներու կողմէ իմ ներսը ինկող այն թելադրանքներու շուրջը որոնք արեւմտահայ գրականութեան այդ շրջանը կ'մտաւորելով հանդերձ, առանց զառաժուումի կը տարածուին նաև զէպի մեր հոգիին ընդհանուր յատկութեանց դաշտերը:

Այսպէս, պատահականութեան արդիւնքներ չեն մեր ռոմանթիքներուն

Ա) — ՏԵՏՄՈՒՔԻՆԸ զոր լաւ կ'ընէք չարժեւորելով իրեն անմիջական հետեւեալ այդ քերթողներուն խառնուածքին, անոնց կեանքին մասնակի հանգամանքներուն: Հիւանդութիւն մը թերեւ ազդակ է որպէս զի ըլլան բացատրելի Պէշկիթաշլեանին ու Դուրեանին մեմօրալոգիան, սրտառուցաւ շատ յստակ հոսանքներ, անոնց տաղարանէն մեզի ծաւալող: Բայց նոյն տրտմութիւնը, նոյն փաղաղիչ կրակը Թալիներուն ալ շուռն է կարծես: Հիւսիսային մանրէն կամ վանքի մը ներքին ոլորտին վրտոտ զգայութիւնները. իրենց անտես սղոցներովը, սլաքումովը միայն չեն յօրինած այդ քերթողներուն անսփոփ բայց դառնահամ, վառող ըլլալու անկարող մեւամաղձութիւնը, ինչպէս՝ դարաւոր հաւածանքը, անհուն զրկանքը, ու աշխարհին բարիքներէն անդադար վտարուած ժողովուրդի մը ճակատագիրը, կարճ բառով մը մեր այլեւ անդարձ կերպով պատմական

նահատակությունը չէին յաջողած շնչել մեր դէմքերէն հաւտ, դաւեց, պարզ, սաւ շղարշը, բանաստեղծին ըսածին պէս վառել ցաւին տրտմութեան, անուշ սուգին որ մեր տրեան ծովի երեւոյն մեր հոգիին ուստայնը իբրեւ ծփացեր էր դարերով և որ կը ցոլցլայ մեր աղիկներուն աչքերուն խորը . . . Զեմ արկածախնդրեր, կը ջանամ զգայութիւններ հասկնալ: Մեր գրականութիւնը ոչ չնական է, ոչ յոռետես ոչ ալ թանձրորէն հանոյապաշտ: Աւելի քան տխուր հոգեբանութեան մը մէջ, տեսէք, ինչպէս գիտէ մեր մէկ հայրապետը իր ցեղին իմաստութիւնը համադրել

Ի քէն հայցեմք,

Հա՞ջ գրութեանց եւ Աստուած մխիթարութեանց.

Ի սխրական գիշերային մեծեալ ժամուս Մխիթարեա զվեց ի սրմութեանց մեղաց. Եւ շնորհեա զուրախութիւն Գործովք արդարութեան . . . :

Այս սողերուն հեղինակը մեր օրերէն եօթը դար առաջ սեմային մէջն էր իր ժողովուրդին հոգեխառնութեան, որպէսզի Միջին դարուն ահաւոր մղձաւանջը չըլլար կործանարարը մեր իրաւ կեանքին, Գացէք, սա պղտիկ թելադրանքին անհուն արծաղութիւնները դէպի, Գրական վերլուծութի դժբախտութիւն մըն է անշուշտ: Իայց սփոփանք մըն է անշուշտ: Իայց մը ըլլալէ առաջ բանաստեղծ մըն էր, այսինքն մեր գրականութեան ընդհանուր ոգիին մէկ կայծը: Ահա թէ ինչու ողբասացութիւն որակել մեր գրականութիւնը փաստ մըն է զայն քիչ, դէժ կարդացած կամ երբեք կարդացած չըլլալու: Ողբասացութիւն չէ անիկա, վասնզի ցեղային ներքին դրուածիւններ — անբացատրելի բայց այլապէս իրաւ, ինչպէս է պարապէս Ենդոք (endocrine) գեղձերու, — միշտ չեն պակասած հակադրելու արտաքին պատահարներուն, վերջ ի վերջոյ վերածուելով կեանքը ընդունելու միջոցին մը: Գացէք ամենէն թըշուառունակ կայանը սփիւռքին: Թիթիղէ տանիքին տակ, պատի տեղ կոնակին սնունդի մը տախտակը զգացող հայրը որ ճարած է օրուան քրտինքին ծովէն, զաւակներուն անյազ կտուցին համար գիշերուան ժամը,

ու անցած՝ սեղանին, սանկ աչք մը նետելու անոնց տրտում բայց անուշիկ անմեղութեան, վստահարար կ'ըսեմ ձեզի, որտու մարդ մըն է, իրաւ հայ մը, բայց չի տառապիր չըլլալուն համար աշխարհի բախտաորենբուն գիծէն թանձր, վայելապաշտ, կուշտ ու գոհիկ անասունը: Միանկ Դուրեանը չէր որ արտօնուեցաւ գրելու թէ ձիւ սիրեմն առօալոյս մը չէր անցած: Ճարած ձեցէք պատկերը, իր ծածկած խորհուրդը ու փորձեցէք գտնել շրջանը, առասպելին մշուշներէն իրապէս ազատ, ուր այդ արշալոյսը ողողէր սիրտը այս ժողովուրդին: Միանկ Ալիշանը չէ որ կերպարանք կուտայ մեր ուսմանթիվին տրտմութեան երբ կը գրէ

«Մաւած Եսխարֆ մեր հարանց բաղուած ի խոր խաւարի»

Թելագրելով անշուշտ լսին ողբերգութիւնը, այդ մարդոց հետ իշած հող, իբրեւ միակ վարձատրութիւն, իրենց բոլոր առաքիւնութիւնները պսակող, ստրկին ու հուրին մէջ երբ գոցեցին իրենց անուշիկ աշուշները: Ու աւելի համեստ անուններու հետ իսկ այս տրտմութիւնը մենք կը գտնենք հիմա, ոչ՝ իբրեւ գրական հանգանակ մը յօդուած մը: այլ հոգեդրութիւն իսկ մեր ժողովուրդին: Ու մի կենաք: Ճարածեցէք միշտ աւելի անդին քան մեր կիները, գրողները որպէսզի գտնէք մեր պատմութիւնը լման, որ անհուն տրտմութեան մը տարօրինակ վառարանը կը թուի իր իսկ զաւակներուն, ու կը թուի տակաւին անպատմելի փոքրութիւն, անպրժանութիւն. անխառնեք ու ամօթ, բայց երբ աղատագրուի դէպքերուն միշտ ապիմաստ բանութենէն. տես հուր իրաւ սարույններ. — պարզ, ճակատագրէն կարգադրեալ շարայարութիւն մը, կը զգենուն լիութիւն մը, լինելութիւն մը, ոճ մը. — կերպարամբ, իր ընդհանրութեանը մէջ այնքան հաւա արեւմտահայ գրականութեան օրէ՛ շրջանի միջին բարեխառնութեան, հոգեղէն խառնութեան: Մօտ չորս սերունդ, այդ գրականութեան սպասն է ըրած, և չորսին մօտ ալ հասարակաց է այդ քաղցր սրմութիւնը: Սփիւտներ, չըսելու համար յիմարներ են անոնք որոնք բան մը ըսած ըլլալու սիրոյն մեր գրողներէն խնդութիւն, լաւատեսութիւն, ծափ ու ծի-

ծաղ կը պահանջեն, մոռնալով կեանքը զոր շինենք է մեզի մեր պատմութիւնը: Գաղափար կեղծիք է միւս կողմէն, այդ գրութիւնը բարեխառնելու խաչակրութեան մը: Գրականութիւնը ոչ քաղաքականութիւն է ոչ ալ մանկավարժութիւն: Անկախ բխում մըն է մեր ամենէն իրաւ լինելութիւններէն: Ու իբր այդ կ'արտայայտէ մեր ներքին յօրինուածքը: Այս ժողովուրդը խնդրեց՝ — երբեմն, Լացա՛ւ, Դուք գտէ՛ք պատասխանը: Ու մեր գրողները — իրաւները — ուրիշ մարդկային կոյրերու հոգեւ զէն անդրադարձը պիտի չլլային: Ո՞վ աւելի առատ, պարզ, սիրտաց խնդաց քան Պարոնեանը որուն սերունդին յաճախ ցումաք հացն իսկ պահեստաւ:

Բ) — Քալցրոնքիւնը որ Համապոլիւնը ընթացքին, զանազան առիթներով, ինկած է վերլուծման: Յեղային մեծ նկարագիր մըն է անկախ, որուն ոճին մէջ կը հաշտուին իրարու մոյնքէ, կիրքէ, հոգեզէն յօրինուածքէ ինչպէս Ֆիլիլք ալ աշխարհէն յըստակ ցուցմունքներ: Այդ բառին իրեն հոս թիւղարեւ ուզածս՝ բարի, պարզ այն օրումն է որ շօշափելի հոգին իսկ է ոչ միայն մեր արուեստին կտաններուն (հոս քուլքն ալ, ձայնին ռալլոն ալ, մարմարին երեսն ալ մուտք ունին), այլև մարդկեղէն կտաւին, մորթին ու աչքին, մարդկեղէն դաշնակութեան՝ շարժումներու գումարէն, մարդկեղէն համագործակ ճարտարապետութեան մը՝ ձայնին, քարին, հողին միգամածային անդունդներէն ինքզինքը՝ պուտ պուտ հաւաքող, ըլլալու համար շէշտը, հոգին մեր ներքին իրականութեան: Ան՝ որ մեր ժամերը ըրած է այնքան անուշ, զարդէն, ներկէն, փառքէն, ուժէն, զանգուածէն այնքան անկախ, մատուռի մը մէջ ինքզինքը կաթիլ մը սիրտ, կաթողկէի մը մէջ ինքզինքը սրտազին հրաւէր ու մայրեկեղեցիի մը գողար բխումին զարկը իբրեւ սխրանք ինքզինքը վառման հանած: Որ քաղցրացուցած է դարձեալ մեր լեռները, անոնց ոտքերուն շարժումը պարոյնները մեր գեղերուն, անոնց զաղաթներու գիծերը ամոքած, նոյնիսկ հոն ուր ապառաժին սղոյնածեւ առամունքը դարերուն կայծակներովը սրուած կը ջանան հնձել մեր ձեռքերուն յանդուգն սրբագրութիւնները, ի խնդիր ցեղային ոճին որով երկիր մը

ժողովուրդ մը կ'ըլլայ: Կը գրիմ այսպէս, տպաւորութեանը տակ նկարներուն որոնք գերազանցապէս հայրենի լեռնէն (Արարատ) ինկիր են իմ անգլիոսակցութեան ու հոն շաղախուի՝ դարաւոր միւս ապրումներուն, կտակուած ինծի իմ պապերուն արեան ճամբովը: Աստուածային ճարտարապետ մը, երկինքին խորքերէն, մեր հաշտին պէտք է քաղցրացուցած ըլլայ սրութիւնը մարցունքներուն, ինչպէս մարդկային ճարտարապետութիւն մը կատարած է այդ աշխատանքը աւելի խոնարհ բարձունքներու վրայ, ապառաժին փշրելով ժանիքները, ու անոր վստահելով գողար գմբէթ մատուռի մը: Ուզենք չուզենք մեր գրականութեան տիրական յատկանիշներու շարքին արժեւորել այդ քաղցրութիւնը, անշուշտ աւելի համապարփակ տարազ՝ տարածուող դէպի ցեղային նկարագիրներու համահանգէսը: Մեր իրապատկութիւնը միայն այդ շնորհը չարժեւորեց վայել լրջութեամբ: Բայց մեր ուսմանթիվը իր վրիպանքներուն գէղին դիմաց, կրնա մեղի կտակել քաղցրագոյն տաղերը մեր բանաստեղծութեան: Կ'առնեմ նմոյշ մը, որ թէն հնոտի, նոյնիսկ մանկուսեակ՝ այդ քաղցրութեան շնորհիւ կը պահէ որոշ հրապոյր

Լ՛ո՛ւսին, դու աստ խորհրդալոյս,
Նիւմփայդ երկնից ամօքեւած,
Մեղամաղծիկ ճակասքդ կոյս,
Ամպեայ շղարհիւ ըստօղած,

Սիրող բսուեցի՝ ժամուց լըռիկ,
Ոսկի մագեղդ ցիր ու ցան,
Երկնից դառաց մեզ երբ մենիկ
Մոլորաբալ կուգար...

այս անգամ հեղինակէն իսկ անկախ, որ քսանամենի, հիւծախառուոր կամ վանախոյս մէկը չէր: Դիտեցէք խորքին դժգոհութիւնը բայց սիրեցէք այդ օրում որք խօսեցայ վերը:

Գ) — Զեմուքիւնը, թերեւ արեան արձագանք, թերեւ դարերու ծորում, թերեւ սկզբնածագ թրթռում, մեղի չպակսեցաւ մեր գրականութեան, ասոր գործիքին, մեր պատմութեան ու իր տաճարներուն բոլոր նուաստութիւններուն ալ հետ, երբ գիտենք այդ սրբազան ոստայնէն զուրկ, հիմադին անմասն այնքան քաղաքակրթութիւններ:

ժողովուրդներ: Արկածախնդրութիւնն չեմ ընկեր, երբ կը զրկեմ ձեզ, քիչ մը աւելի ուշադիր ոգիով, ձեր տպաւորութիւններուն: Սփիւռքը ձեր ներսը գործադրած է և անշուշտ զգացական հաւաքումներ, կերպարանքներ, բիւրեղացուցած՝ խորհուրդներ, դատումի տախտակներ, ձեզ չըլլապատող մարդոց զանգուածներէն ձեզ ընդունող հողերէն ծնած: Նոյնիսկ ամենէն նպատաւոր պայմաններու մէջ, այդ բիւրեղացումը կը մնայ անբաւական հերքելու ձեր սկզբնական գրութիւնը, հոգեղէն ձեր ընկալչութիւնը: Հապարհներու մէջէն իմ արիւնը կը ճանչնայ ինքզինքը, իր դրուիքները, սերիշին մէջ կամ գէմ: Գիծերը հանգիստ շերմութիւններ են մեր երեսին: Հոգին, մտածելով, կիրքը՝ կրակ մեր աչքերուն կապուտիկ ջուրին կամ սեռուկ ամանին խորը: Մեր երաժշտութիւնը շատ մը բաներ ըլլալէ առաջ տաքուկ հոսանք մըն է, տեսակ մը ոսկիջուր որ մեր զգայնութիւնը և գունաւորէ, արեան՝ համ մը, գոլ մը ինչպէս: Մեր ճարտարապետութիւնը քարին վրայ զգեստաւորուած նոյն տաքուկ հոգին է, որ ըլլաւ մարմին առած ցեղին միշտ սրտառուչ, սիրալիք շնորհին, վայելչութեան, և որ մտքիդ խօսքուս տեղ, կը զարնէ դէմքիդ: Կան տաճարներ որոնք վախ կ'ազգեն: Ուրիշներ՝ որոնցմէ եկածը ծփանում վստահութիւն մըն է: Մեծութիւն, բարձրութիւն, թոխիք խոշոր բաւեր են անշուշտ, բայց քարեղէն քերթուածի մը մէջէն կը գտնեն ձեր դատողութեան և զգայնութեան պարունակները: Մեր ժամերը դուրսէն պարզ, մարդասօտ, անուշիկ: Ներսէն՝ լուրջ, տրտում, ցաւ: Մտէք զանազան մշակոյթներու սրբավայրերը, պարզ ու անյաւանկոտ հոգիով: Ասանց ոչ մէկէն դուք պիտի առնէք մարմարի ծնունդ սա գոլը, հոգեկան մարմնը, որ, հնօրեայ մատուռն իսկ գտարիկ վառարանի մը նման կը մատուցանեն ձեր ամենէն նուրբ զգայարաններուն ընկալչութեան: Մի բան է թէ գրական տպաւորապաշտութիւն է ըրածս: Թէ առնուազն վարկածային անվըստահութեան կը դիմենք երբ անձնական, մասնակի, բացառիկ մեր ապրումները ցեղային ծորումներու իւր յայտարար կ'առաջարկենք: Բայց այդ վերապահութիւնը բանաձեւել տաւ,

պարզութեամբ, առանց յետին միտքի բարի եղէք այցելութիւններ տալ ուրիշ հոգեղէն գրութեանց պատկանող նմանօրինակ կառույցներու: Եզրագոյնի մէջ զպտի վսնք մը, իր տաճարային մասերովը, պարզապէս անհաս լինող սրբավայր մը, Բարիք՝ չքող քաթիտալ մը, Սիւնեաց չախարհին մէջ՝ վիճաբոր տաճար մը, Թանուհալը՝ հեռու Հնդկաստան միայն ոճի տարբերացումներ պիտի չթելագրեն ձեր մտքին, այլ ապրումներու ինքնաստարապարութիւններ: Ու այն ատեն միայն պիտի գնադանէք թէ ո՛ւր է վառարանը ձեր հոգեղէն գրութեան: Անշուշտ, այս ներքին, խուսափուկ, զգայնութիւններուն երանգները, ծիրը, տեսակարար իսկութիւնը առանձնաճախի ծորումներ չեն, ու կրնան ծնունդ տալ եղջերուաքաղալին տեսութեանց թնճուկին, իմաստասիրական ինչպէս զեղագիտական: Զկայ անշուշտ քուրք քաւ մը. բայց կայ քուրք մեղալոյր որ այդ քարերուն վրայ թուրք հոգիի հեղումներովն է գոյացած: Ո՛ւր կը գտտուին իրարմէ երկու տարբեր գրութեան պատկանող կառույցներէ ձեր զգայնութիւնները . . . Այս վերլուծումը կը բանայ հաւանական զեղումներուն ինչպէս շեղումներուն ճամբան: Ջերմութիւնը այսպէսով մեր ռոմանթիզմին մէկ կողմնակի յատկանիշը չի կազմեր. այլ կը բարձրանայ ցեղային թաքուն ծորումներու թէ և խնդրական բայց անմերժիկ տեսարին:

(Դ) — Խանգը որ մեր ասպէս ուսման թիքներուն գործը լցնող ու անվրէպ տպաւորող ներքին ծորում մըն է դարձեալ, մօտիկը՝ ցեղային շերմութեան բայց առաւելապէս զգացական գրութիւնը զսպանակող: Մի շփոթէք զայն հետադարձութեան հետ: Կը զգուշանամ խոշոր վարկածներուն փառքէն ու փաստէն: Նոյն քերթուածը գաղիացիին մը ու անգլիացիին մը բերնէն մեզի կը բերեն գրեթէ հակադիր զգայնութիւններ: Տաքութիւնը հոգին ծոցը չի սուզուիր, ինչպէս ցուրտը հոգին երեսը չի քալեր: Անոնք կ'անցնին մեր բառերուն, ու անոնցմէ առաջ մեր հոգիներուն: Մեր գրականութեան մէջ կարգի, խելքի, ճաշակի հարցերուն տարաւարութիւնը հակապատկեր մը կը կազմէ յորդութեան, զեղման, կիրքի, գրոհի զգայնութեանց շատ յստակ թելագրանքներուն: Մեր հին գրա-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՄԱՄՈՒՐԱՊԻՈՒ ՕՐԻՆԱԳԻՐՔԸ

Ապագային, ցմրեալ, թագաւորը որ պիտի երևան գայ երկրին մէջ, արդարութեան խօսքերը զորս արձանագրեցի քարկոթողի վրայ, թող պահէ. երկրին օրէնքը զոր հաստատեցի, երկրին վճիռները զորս որոշեցի, թող չայլալէ ան. իմ կանոնագրերը թող չեղծանէ. եթէ այդ անձը խելք ունի, և կարող է իր երկիրը արդարութեամբ առաջնորդել, թող զննէ խօսքերը զորս արձանագրեցի քարկոթողի վրայ, և ճամբան (և) ուղին, երկրին օրէնքը զոր հաստատեցի, երկրին վճիռները զորս որոշեցի, այս քարկոթողը թող լուսաբանէ իրեն՝ և թող արդարութեամբ առաջնորդէ իր սեւագլուխները՝ (իր ժողովուրդը), թող դատէ անոնց դատերը, թող որոշէ անոնց վճիռները. թող արմատախիլ ընէ ապիրատը և չարը իր երկրէն, և թեւարկէ իր ժողովուրդին բարօրութիւնը:

Համաժողովի՝ Արդարութեան Թագաւորն (եմ) ես, որուն Շամաշ Օրէնքը նշուրից, ընտիր են իմ խօսքերը, անհաւասար են իմ արարքները, միայն յիմարին գատարկ են անոնք, իմաստունին

ՔԱՆԱՍՈՒՆԵՐԿՐՈՐԴ ՍՒՆԱԿ (Խակակող 28)

Կը ներկայանան անոնք՝ իրրեւ հիացումի առարկայ:

Եթէ այդ անձը՝ զննած է իմ խօսքերը

կանոթիւնը զրէք այս գիտողութեանց ծիրին: Մեր ռոմանթիկմը չըջան մէն է ստեղծումի ուր խանգը տիրական է միւս բոլոր ծորուաններէն: Մեր իրապաշտները հակադեցութեան զգացում մը չեն արժեւորեր երբ կ'ուրանան մեր բանաստեղծութեան շնորհները: Անոնք կը հպատակին, թերեւս առանց ալ գիտնալու, միւս պէտքին ոգւորութեամբ կը յարաբէրէ գահաւորակ իմացականութեան:

Ք. ՕՇԱԿԱՆ

(Շարունակի)

զորս քարկոթողի վրայ արձանագրեցի, և չէ եղծանած իմ օրէնքը, չէ խեղաթւրած իմ խօսքերը, չէ փոխած իմ կանոնագրերը, թող Շամաշ՝ այդ անձին, ինչպէս ինծի՝ Արդարութեան Թագաւորին, անոր մականը՝ (Իշխանութիւնը) երկարէ, թող հովուէ իր ժողովուրդը արդարութեամբ:

Եթէ այդ անձը՝ չէ զննած իմ խօսքերը զորս արձանագրեցի քարկոթողի վրայ, և անգոհնած է իմ անէծքները, և չէ սարսփած աստուածներու անէծքէն, ջնջած է օրէնքը զոր հաստատեցի, խեղաթւրած է իմ խօսքերը, այլալուծ է իմ կանոնագրերը, եղծանած է իմ (հոն) արձանագրութեան ունը և (անոր փոխան) արձանագրած՝ իր անունը, (կամ) ուրիշ մը գրգռած (այս արարքին համար) այս անէծքներու պատճառաւ՝ (սարսփէն), այդ անձը՝ ըլլայ թագաւոր, ըլլայ իշխան, ըլլայ կառավարիչ, կամ որ և է աստիճանի անձ, մեծն Անումը՝ հալլը աստուածներու, որ հուկեց իմ Թագաւորութիւնը; թող վերցնէ անոր (իր) Թագաւորութեան փայլը, փչրէ անոր մականը, անոր ճակատագրին անիծէ:

Թող էնիլի⁽⁷³⁾ տէրը, սահմանիւր ճակատագրերու, որուն հրամանը չի փոխուիր, իմ Թագաւորութիւնը բարձրացնողը, գրգռէ անոր դէմ անխափան ըմբոստութիւններ, անոր կործանումի արշտը իր (խիւ) բնականութեան մէջ. թող սահմանէ անոր իրրեւ ճակատագրի՝ տառապանքի իշխանութիւն մը, չքաւորութեան օրեր, սովի տարիներ, խաւար առանց լոյսի, յանկարծական մահ. թող հրամայէ ան իր ծանրակշիռ բերնով՝ (խօքով) քանդուրը անոր քաղաքին, ցրուումը անոր ժողովուրդին, անոր Թագաւորութեան խափանումը, երկրին մէջ անոր անուան և յիշատակին անհետացումը:

Թող Նինիլի⁽⁷⁴⁾ մեծ մայրը, որուն հրամանը կշիռ ունի Էքուրի մէջ, բարձրը որ կը յաւըզցնէ իմ փափաքները, գատաստանի և վճուր վայրը՝ էնիլի ներկայութեան, ձախողեցնէ անոր խնդիրը. թող ան, էնիլի Թագաւորի բերնին մէջ գետեղէ քանդումը անոր երկրին, կործանումը անոր

(73) Փոթորիկի աստուածն էր. տես Սիմ ամադիր, 1952 Ապրիլ, Թիւ 4, էջ 97, առաջին սիւնակ:

(74) էնիլի աստուծայ ամուսինն էր: